

Zəhra ALLAHVERDİYEVƏ
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
E-mail: zahra.allahverdiyeva@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-8697-0395>

NİZAMİ GƏNCƏVİNİN “XƏMSƏ” ƏNƏNƏSİNİN DAVAMI - XACU KİRMANININ “GÜL VƏ NOVRUZ” ƏSƏRİNİN MÖVZU, İDEYA VƏ STRUKTURU

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, Xəmsə, Xacu Kirmani, “Gül və Novruz”

Nizami Gəncəvinin “Xəmsə” mövzuları orta çağlar dövründə Qərb və Şərq regionları arasında ideya inteqrasiyası və simvolik üslubun inkişafına mühüm təsir göstərmişdir. Nizami yaradıcılığında bəşəri problemlərin həllinə yönəldilmiş ilahi eşq ideyasının davamını Şərq ədəbiyyatı ilə yanaşı, Qərb mədəniyyəti nümunələrində də izləmək mümkündür. Onu da qeyd etmək ki, Nizami həmçinin öz əsərlərlə dünya ədəbiyyatında simvolik üslubun inkişafını genişləndirmişdir. Tarixən qədim fəlsəfi-estetik ənənələrlə bağlı olan simvolik obrazlar sistemi orta çağlar ədəbiyyatında dünyanın ezoterik anlamının ifadəsi olmaqla bərabər, özündə idrakın dəyişən mərhələsinin inkişafını estetik dəyərlər vasitəsilə əks etdirir.

Biz bu işdə Nizaminin “Xosrov və Şirin” əsərində qoyulan ilahi eşq ideyasının Xacu Kirmaninin “Gül və Novruz” məsnəvisi üzrə, simvolik elementlərin sıxlığı ilə müşahidə olunan davamını öyrənməyi məqsədəuyğun hesab edirik.

İlk öncə onu qeyd etmək lazımdır ki, Xacu Kirmani bütün yaradıcılığı boyu Nizaminin “Xəmsə” qəhrəmanlarının adlarını ənənəvi eşq misalı olaraq xatırlamış, bu ad vahidlərindən özünün zəngin məcaz sisteminin tərkib hissəsi kimi istifadə etmişdir. “Divan”ında Şirin və Fərhad əhvalatını xatırlayıb yazır:

پیش شیرین قصه فرهاد مسکین کس نگفت
یا دل آن خسرو خوبان خلخ سنگ بود

[13, s.193]

Şirinin önündə yazıq Fərhadın qissəsini kimsə söyləmədi,

Ya, o Xəllux gözəlləri şahının könlü daş olmuşdu.

Xacu Kirmaninin 1341-ci ildə qələmə aldığı “Gül və Novruz” adlı əsəri Nizaminin “Xosrov və Şirin” məsnəvisinə cavab olaraq yazılmışdır. Şairin “Xəmsə”sində ikinci sırada duran bu əsər vəzn baxımından da “Xosrov və Şirin”in ölçüsünə uyğun olaraq həcəz bəhrindədir. Məsnəvi həmçinin “Xəmsə”də ən irihəcmli əsərdir. Xacu “Xəmsə”sinin tam şəkildə 1991-ci ildə Seyid Niyazi Kirmani tərəfindən son nəşrinə əsasən bu poema 6211 beytdən ibarətdir.

Yaxın Şərq regionunda “Gül və Novruz” haqqında yayılmış şifahi və yazılı mənbələr bu dastanın müxtəlif versiyalarının bir-birilə əlaqəsindən xəbər verir. Orta əsrlərdə məsnəvi şəkildə qələmə alınmış bu mövzunun Yaxın Şərqdə, o cümlədən, türk xalqları arasında, Azərbaycanda da variantları mövcuddur. “Gül və Novruz” əsərinin dastan variantı türk xalqları folklorunda “Novruz bəy”, eləcə də, “Novruz və Qəndab” adı altında geniş yayılmışdır. Bu dastan və onun variantları üzərində M.Təhmasib, H.Araslı, Əli Duymaz, S.P.Pirsultan və başqa alimlər tərəfindən tədqiqatlar aparılmışdır [16;4;3;17].

Xacu əsərində qəhrəman kimi seçilmiş obrazların mənşəyinin həmçinin yazılı mənbələr əsasında araşdırılmasına ehtiyac vardır. Simvolik mahiyyətli “Gül” surəti eşq və gözəllik anlamında qədim ədəbiyyatda çox işlənmiş bir obrazdır. Yazılı ədəbiyyatda birinci dəfə Gül

obrazına Fəxrəddin Əsəd Gürganinin “Vis və Ramin” əsərində (1054-1055) rast gəlirik. Məlumdur ki, burada əsərin qəhrəmanı Raminin Güraba gedib, Gül adlı qıza aşiq olması haqqında süjet vardır.

Təsadüfi deyildir ki, Xacu Kirmani “Gül və Novruz” əsərində bu haqda yazır:

گروھی مویدان دانش افروز
مرا گویند کای مرغ جگرسوز
چه نسبت پیش اهل رای و تمکین
گل و نوروز را با ویس و رامین [14, s.483]

Bilici,ziyalı möbidlər dəstəsi
Mənə söyləyirlər ki, ey könül dağlayan quş,
Əhli rəy və təmkin yanında,
“Gül və Novruz”un “Vis və Ramin”lə nə nisbəti var?

Gül obrazı ilə həmçinin Fəridəddin Əttarın “Gül və Xosrov” məsnəvisində qarşılaşırıq. Məlumdur ki, Əttarın bu əsəri Nizaminin “Xosrov və Şirin” əsərinin təsiri ilə yazılmışdır. Onu da qeyd edək ki, Fəridəddin Əttarın “Gül və Xosrov” məsnəvisi XIV əsrin ikinci yarısında yaşamış Tutmacı təxəllüslü bir Azərbaycanlı şair tərəfindən türk dilinə tərcümə olunaraq, yenidən işlənmişdir. Tutmacının bu əsəri haqqında ilk dəfə olaraq, Türkiyədə A.S.Ləvənd, Azərbaycanda isə - H.Arashlı məlumat vermişlər [1, s.51]. Ağah Sirri Ləvəndə görə, Tutmacının “Gül və Xosrov” məsnəvisi tam çevirmə deyildir; Əsərin əslinin Hindistan basmasına görə, 7708 beyt olmasına baxmayaraq, Tutmacının əsəri 5370 beytdir və xeyli qısaldılmışdır. Tutmacının “Gül və Xosrov” əsərinin dil özəlliklərini araşdıran A.S.Ləvənd bu şairin Azərbaycan bölgəsində yetişdiyi, əsərin dilində Anadolu və cığatay elementlərinin işlənməsinə baxmayaraq, mətnin daha çox Azərbaycan türkcəsinə yaxın olduğu fikrinə gəlmişdir [2, s.49-77].

Qeyd edək ki, Xacu Kirmaninin bu əsəri XV əsrdə cığatay şairi Lütfi tərəfindən 814/1411-ci ildə tərcümə olunaraq yenidən işlənmişdir.

Xacunun “Gül və Novruz” əsəri Nizaminin “Xosrov və Şirin” məsnəvisinə yazılmış cavablar içərisində özünəməxsusluğu və yüksək sənət nümunəsi olmaqla seçilir. Aşıqanəromantik səpkili bu əsər Xorasan şahı - Sasani nəslindən olan Piruz şahın oğlu şahzadə Novruzun Rum Qeysərinin qızı Gülə olan məhəbbətindən bəhs edir.

Məsnəvidə Nizami əsərinin ideyası və süjeti ilə oxşar cəhətlər diqqəti cəlb edir. Allahın lütfündən, onun mərifət xəzinəsindən bəxş olunmuş bu qəhrəmanlar onun gözəllik və qüdrətini əks etdirirlər. Nizaminin təsvir etdiyi “dərya içli mərifət sahibi”, yenilməz igid Xosrovun da, “qılıncı ilə atəşi ram edən” aşiq Novruzun da Tanrı nişanları vardır. “Tanrı nişan urduğu quldan qorxmaq gərək” [11, s.92] qədim türk atalar məsəli də həmin fikri ifadə edir.

Məsnəvidə ənənəvi və maraqlı cəhətlərdən biri doğulan uşağa adın seçilməsidir ki, bu ad əsərin qayəsini rəmzi şəkildə ifadə edir. Məsələn, Xosrovun atası onda “tamam şahlıq əlamətlərini görüb adını Xosrov Pərviz qoyur” [9,73]. Xacu Kirmani öz qəhrəmanının adının qoyulmasını Novruz ayının yetişməsi, Gül fəslə ilə əlaqələndirir. Gül - Novruz fəslə idi. Aləm gülüstana dönmüşdü. Şaha bəxtinin gözünün açıldığını, oğlunun doğulduğunu xəbər verirlər:

در آمد دایه با صد ناز و تمکین
نهاده بر کفش چون جان شیرین
مراد شه نهاد اندر کنارش
شهان کرده جهان و جان نثارش
چو فرخ بود روز و بخت پیروز
نوا گر بر کشیده بانگ نوروز
به پیر وزی گرفته شاه باده

به نوروزی رسیده شاه زاده

[14, s.490]

Dayə yüz naz və təmkinlə muştuluq verdi,

Əlinin içində şirin canı kimi tutaraq

Şahın muradını qarşısına qoydu.

Şah cahan və canını qurban etdi.

Piruzun bəxti və gününü xoşbəxt olduğu üçün,

Musiqiçi Novruz sədasını qaldırdı.

Şah Piruzluqla badə tutdu,

Şahzadə Novruzluğa çatdı.

Xacunun həm də məcaz olaraq seçdiyi Novruz adının etimologiyası türk xalqlarının tarixi-etnik mənşəyi və mədəniyyətilə sıx bağlıdır. Əsli bayram kultu ilə əlaqələndirilən Novruz adı –Allahın yer üzünə bəxş etdiyi ədalət, məhəbbət, mərhəmət, təzəlik, gözəllik simvolu olan bahar fəslinə xasdır və zaman, mövsüm ifadə etməklə yanaşı, insanla, onun əhval-ruhiyyəsilə də qarşılaşdırılır.

Xacu Kirmani qəhrəmanı Novruz igid, ağıllı, fəh - aşiq bir hökmdarın nişanlarını özündə daşıyır. Nizami perefrazlarını xatırladan poetik təzadlar diqqəti cəlb edir:

از کوه کمرکش کمر بگشودی

بر تیغش برفتی آب آتش

سنانش از رخ شب رنگ بردی

سیاهی از سواد رنگ بردی

[14, s.492]

Kəmər bağlamış dağın belindən kəmər açırdı,

Qılıncı ilə atəşə su töküdü (söndürdü)

Onun oxu gecənin üzünün rəngini aparırdı.

Savadın(yazının)rəngindən qaralığı aparırdı.

Əsərdə Nizami Gəncəvinin eşq mövzusunda yazdığı "Leyli və Məcnun" əsərinin süjetinə oxşar əhvalatlar da diqqəti cəlb edir. Şah Piruzun Novruzunu düçar olduğu bu eşq bəlasından qurtulmaq üçün dağda yerləşən ziyarətgaha yola salması əhvalatı diqqəti cəlb edir. Əsərdə təsvir olunur ki, "Bahar gəlmişdir. Piruz şah şadlıq edir. Novruz atası Piruz şahın yanına gəlib öz əhvalını bildirir və söyləyir: "Sənin hər gecə-gündüzün novruzdur. Mənim üçün isə hər gecə nalə və yangıdır. Bu müddətdə bəxtim qaraldı, vücudum əridi. Xəstə və bimar oldum. Hər an canıma elə atəş düşür ki, şahın düşmənlərinə nəşib olsun". Piruz şah oğlunun bu halını görüb ağladı. Lakin gözlərinin yaşını camaatdan gizlətdi. Oğlunun alnını öpdü və dedi: "Ey nuri-didəm! Ziyarətgahlara yola düş, Kəbəyə Hicaza yola düşən kimi". O, oğlunun bu bəladan qurtulması üçün Allaha dualar etdi.

Şahzadə Novruzun möbidlərlə quş ovuna çıxması, işrətlə məşğul olması və onları məst halda qoyub, Ruma tərəf üz tutması əhvalatı, Novruzun eşq yolunda mücadiləsi orijinal süjetlər əsasında təsvir olunur. Həmçinin məsnəvidə hadisələrin Rum ellərində baş verməsi süjetə türk xalqlarının bir sıra mədəni-tarixi elementlərinin daxil olması ilə müşahidə olunur. Əsərdə cərəyan edən sonrakı hadisələr Novruz obrazının yenilməz qəhrəman, cəmər bir igid və həqiqi eşq yolçusu olaraq bir sıra keyfiyyətlərini üzə çıxarır. Süjetin maraqlı inkişaf xəttinə qısa şəkildə nəzər yetirək:

- Novruz Rum sərhəddinə çatır və Şirvin bin Şirvanla hərəb edir. Onu məğlub edir. Şirvin ona yalvarır: "Mən Şirvinin azadəsi Şirvanlıyam. Gah dağda gəzirəm, gah da çərxin gərdişində dolanıram. Mənuçöhr nəslindən olan Səlim Rumi adında bir Qeysərin gözəl qızını sevirəm. Qızın adı Səlmidir. Ondan ayrı düşmüşəm". Şahzadə bu sözləri eşidib "qəlbi büryan oldu" və ona aman verib söylədi: "Salamat qal, ey cavanmər!" Şahzadə Novruz ona kömək etməyi qərara alır.

Şahzadə Novruzun Yaqut Xademin vasitəsilə Səlim Ruminin qalasına getməsi və onun əhvalatı ayrıca dastan şəklində süjetə əlavə olunur. Şahzadə Novruz Yaqut Xademin vasitəçiliyi ilə Səlim Ruminin qalasına girir. Səlim Ruminin gecədə bəzm qurması, onun məkrindən Yaqut Xademin Novruzunu xəbərdar etməsi və Növrüzün Səlim Ruminin öldürməsindən bəhs olunur. Bundan sonra Şahzadə Novruz və Şirvin bin Şirvanla birgə Səlim Ruminin qoşunu ilə döyüşür və Qurəngi öldürüb qalanı alırlar. Şahzadə Novruz Səlimini tapır, onunla Şirvin bin Şirvanın nigahı bağlanır.

Novruz oradan yola düşərək Şamlı Fərruxruzun qoşununa çatır və Rum əhlinin ziyarətگاهی olan bir deyrə səcdə edib orada əyləşir. Deyrdə qulluq edən rahib Şahzadə Novruza cavanmərlik babında “Nəsir və Nəsir” hekayəsini məsəl çəkir. Şahzadə Novruz deyrdən yola düşüb Düzdana çatır, oranın zalım Əmirini ödürür və Bəxtəfruz Ruminin xilas edir.

Əsərdə Şahzadə Novruzun Qeysəriyyə sərhəddinə çatması Qara Əjdahanı öldürməsi və əjdahanın sifəti haqqında bir neçə beyt yer alır ki, şair burada şər qüvvələrlə, nəfsi-əmmarə ilə mücadiləni təsvir edir. Şahzadə Novruz Qeysərin bargahında Şibli Zəngi ilə vuruşur və onu yıxır, şair bu səhnəni incə ştrixlərlə vəsf edir. Gülün dayəsinin Novruzun yanına gəlməsi və Gülün ona aşiq olmasını xəbər verməsi; Şahzadənin Gülü istəməsi üçün Qeysərin bargahına getməsi və Fərruzruz Şaminin Ruma qoşun çəkməsindən agah olması, Novruzun qalib gələrək onu öldürməsi və sair qəhrəmanlıq səhnələri ilə yanaşı, aşiqanə epizodlar da vardır ki, bu epizodlar Xacu Kirmaninin həm Şərq ədəbiyyatının mifik-simvolik elementlərindən, həm də Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” əsərindən təsirləndiyini göstərir: “Şahnazın çəngdə nəgmə çalması və Gülün Novruz havası ilə göz yaşını axıtması; Gecə Tufan Cadunun Gülü yatmış halda aparması və Novruzun yuxuda biri-digərinə Gülün əhvalını açıb xəbər verən iki bülbülü görməsi və Gülün əhvalından agah olaraq, Tufan Cadunun yerini öyrənməsi; Şahzadənin ovun-yəni Tufan Cadunun arxasınca qaçması, yolda atına xətər gəlməsi və gözünə cavan sürətində bir pərinin görünməsi, ondan mərhəmət və dildarlıq tapması; Şahzadənin yuxuda keşiş sürətində qeybanə bir qocanı görməsi və onun Novruza Tufan Cadunun yerini- Şapur Qəsrini nişan verməsi; Novruzun Şapur Qəsrinə getməsi, Tufan Cadunu öldürməsi, tilsimləri açması, Gülü və Mehrsəb oğlu Mehranı azad etməsi; Gül və Novruzun Ruma çatması; Novruzun xas məclis qurması, Əhməd dini üzrə nigah qaydasına əməl etməsi, Gül və Novruzun halal yolla bir-birinə qovuşması; Gülün Novruzla birgə Qeysər yurdundan İrana yola düşməsi və sair hadisələrdən sonra əsərin sonluğu Nizami Gəncəvi poemasının süjetinə uyğun qurulmuşdur: “Şahzadə Novruzun Daneşəfruzun deyriyə yetişməsi və onların sual –cavabı” adlanan bölümdə: Münşa (Yaradan) və məad (geriyə qayıtma-axirət) haqqında sual və onun cavabı; Bütə sitayiş (bütprəstlik) sual və onun cavabı; Sahib əz-zaman haqqında sual və onun cavabı; Fələklərin hərəkəti haqqında sual və onun cavabı; Fələyin (dünyanın) dövrətmə müddəti haqqında sual və onun cavabı; Əzəlin sirri və məbud olan əvvəlinci kəs haqqında sual və onun cavabı; Ölüm haqqında sual və onun cavabı; Həyat haqqında sual və onun cavabı; Ruhun bəyanı haqqında sual və onun cavabı; Ağılın keyfiyyəti və ağılın bəyanı haqqında sual və onun cavabı; Təsəvvür haqqında sual və onun cavabı; Təsəddür (rəhbərlik -Z.A.) haqqında sual və onun cavabı; Təfəzzül (rəhm və mərhəmət-Z.A.) haqqında sual və onun cavabı; Təvazö haqqında sual və onun cavabı, eyni zamanda süjetin sonrakı inkişafında baş verən hadisələr Xacu yaradıcılığının Nizami Gəncəvi sənətinə bağlılığını aşkar şəkildə sübut edir.

Əsərdə Gülün gözəlliyinin təsviri Şapurun Şirin haqqında söylədiklərini xatırladır. Cahaneşfuzun dilindən söylənən təsvirlər maraqlı doğurur. Nizami Şirinin gözəlliyini təsvir etmək üçün zəngin poetik formalardan istifadə etdiyindən, Xacu da öz sələfindən geri

qalmamağa çalışır. Xacunun təsvir etdiyi Gül obrazı da Şirin kimi gözəl, sevimli və sədaqətlidir. Beyt:

ز بسته قند را در تنگ کرده

[14, s.495] ترنج از زیر سیب آونگ کرده

Püstəsindən qəndin bağı tünğ olmuşdu,

Turunc almanın altından asılmışdı.

Nizami Gəncəvi də Şirinin üzünü Aya, çənəsini almaya, buxağını turunca bənzətmişdir:

صبا از زلف و رویش حلّه پوشست

گهی قاقم گهی قند ز فروشست

موگل کرده بزهر غمزه غنجی

زنخ چون سیب و غبغب ترنجی

[9, s.94]

Səba saçını və üzünü sığallayıb (əsdiyindən)

Gah qaqum, gah qənd satır.

Hər qənzəsinə bir naz müvəkkil edib,

Çənə alma kimi, buxaq turuncu.

Nizami yenə də orada Şirinin qoşa hörüyünü xurma dərən iki zənciyə bənzədir:

کشیده قامتی چون نخل سیمین

دو زنگی بر سر نخلش رطب چین

[9, s.94]

Qaməti gümüş- uca xurma ağacı kimi,

İki zənci onun xurma ağacının başında xurmadərən.

Xacu:

ز شور زنگی جعدش خروشان

به بازار حبش عنبر فروشان

[14, s.495]

Zənci(qara) qıvrım saçı (aləmə) səs salıb,

Həbəş bazarına ənbər satırlar.

Nizamidən təsirlənmələr hiss olunsada, Gül obrazı tamamlə fərqli işlənmiş bir surətdir.

Xacu özü Gülü tez-tez Şirinə bənzədir:

گل شیرین شمایل را به کابین

به خسرو داد همچون جان شیرین

[14, s.521]

Şəmayil Şirin (olan) Gülü kəbin ilə,

Şirinin canı kimi Xosrova verdi.

Əsərdə obrazların və hadisələrin simvollaşdırılması diqqəti cəlb edir. Simvolik işlənmiş Gül obrazı ətrafında tədqiqat maraq doğurur. Poeziyada "Gül" simvolu gözəlliyi, müqəddəsliyi, ilahi kamilliyi bildirir. İslami mədəniyyətdə "Gül" kamillik mücəssəməsi olan Məhəmməd peyğəmbərin pak əslinə təşbih edilir. Bu səbəbdən, sufizmə görə, Gül -kamilliyin nəticəsi və mərifətdir. Sufi lüğətlərinə əsasən, Gül- "Salıqlərin qəlbinin ərsəyə gəlib kamilləşməsi nəticəsində zühur edir" [5, s.169].

Təsədüfi deyildir ki, Xaqani Şirvani öz "Divan"ında yazır:

گرچه همه دلکشند از همه گل نغزتر

کو عرق مصطفاست و این دگران خاک و آب

[12, s.17]

Gərçi hamı könülaçandır, lakin Gül hamısından qiymətlidir

Ki, o, Mustafa təridir (ətridir), qalan başqaları torpaq və sudur.

Mövlana Rumi aşağıdakı misrasını söyləmişdir:

[8] اصل و نهال گل عرق لطف مصطفاست

Gülün əsli, kökü Mustafa lütfünün (tər) damcısındanandır.

Nizami öz sevimli qəhrəmanı Şirin haqqında danışarkən, gözəllik, saflıq nişanəsi olan Gül epitetindən istifadə edir. Şair “Yeddi gözəl” əsərində isə yuxarıda söylədiyimiz islami dünyagörüşə aid fikri - Gülün dirilik suyunun ilahidən yazıldığını aşağıdakı beytdə söyləyir:

کاتب الوحى گل بآب حیات برشقایق بخون نوشته برات

[10, s.563]

Gülə dirilik suyunu (yazan)katib-ül vəhy

Şəqayiqə qanlı barat yazdı.

Gül obrazının simvolik anlam kəsb etməsi sonrakı dövr poeziyada da bir çox sənətkarlar tərəfindən zəngin formalarda davam etdirilmiş və Qərb ədəbiyyatına da təsiri görünməkdədir. XIII əsr fransız alleqorik romanı kimi təqdim olunan “Gül haqqında roman”ın bəzi motivlərinin Şərq fəlsəfi-bədii düşüncəsinə, bilavasitə Nizami mövzularına bağlılığı görünməkdədir.

Məlumdur ki, bu mənzum poemanın 1-ci hissəsi XIII əsrdə Qilyomde Lorris tərəfindən qələmə alınmış və onun ölümündən sonra XIII əsrin sonlarında Jan de Men tərəfindən 2-ci hissəsi yazılmışdır. Əsərdə qəhrəmanların və hadisələrin simvolik xarakter daşması, o cümlədən Gül obrazının simvollaşdırılması diqqəti cəlb edir. Əsərin qəhrəmanı gənc şairin yuxuda şəhərdən kənara çıxıb, dörd tərəfdən hündür hasara alınmış sirlə bağa çatması, hasarın divarlarına çəkilməmiş əmmarə nəfsin simvollarını ifadə edən fiqurlarına bağa daxil olmağa mane olması, nəhayət, dar keçiddən bağa daxil olaraq Gülə aşiq olması, Eşq, Qorxu, Ağıl, Mərhəmət, Təbiət, Həya kimi rəmzi obrazların iştirakı, aşıqın “eşq yollarına çıxması -Amur-mifik obrazın aşıqın yolunu işıqlandırması, əsərin sonunda aşıqın çətinliklərə qalib gəlib gözəl Gülü dərməsi və yuxudan ayılması kimi hadisələr - Nizami Gəncəvinin “Yeddi gözəl” əsərindəki hekayələrin motivlərini xatırladır. Aşıq və rəmzi obrazlar Nizami əsərində 5-ci iqlim padşahının qızının danışdığı hekayədəki Mahanın əhvalatını, burada işlənmiş simvolik obrazları yada salır.

Məlumdur ki, XIII əsrdə yazılmış bu mənzum poemanın təsirlə bir neçə əsər yazılmışdır. Bu əsərlərdən biri də Aligyeri Danteyə məxsusdur. Dante bu əsərin süjetini yeni tərzdə işləyərək, “Gül haqqında poema” adlı romantik əsər yazmışdır. Şair hələ “İlahi komediya”da gül və müqəddəslik simvolu haqqında:

Qızıl gül barəsində başlanan söhbət məni,

Çəkdi nəhəng işığın şüalarına sarı[7, s.454]

-deyir.

Onun ritorikaları - Məni Allah eşqi bürüyür, eşq ilə sən Allahı axtarırsan, Allah eşqi mənim şahidimdir” “Məhəbbətin kamala yetişmə çağıdır”, “İlahi nura yetişmə”, “Dünyada hər nə varsa, qüdrəli xalığdakı düşüncəni əks edir”, “Aləmi canlandıran işığın mənbəyi birdir”, eşq təcəlladır, -kimi ifadələr onun yaradıcılığında - ilahi eşq ideyasının təsirinə göstərir. Maraqlıdır ki, İslam təfəkküründə Məhəmməd peyğəmbərə təşbih edilən Gül - onun yaradıcılığında İsa peyğəmbərə aid edilir: “Qızılgül var, becərib Tanrı-küllü-ixtiyar” [7, s.454]. Məşhur hədisi-şərifdə mövcud olan: “Tanrı insanı sevdi,yaratdı və sevlməyi dilədi”-fikrini Dante aşağıdakı tərzdə:

Sən nəzər sal Yaradan sənətkarın özünə,

Bütün yaratdığına özü də heyran kimi,

Nəzərini onlardan bircə an çəkmir yenə,-

söyləməsi, onun Şərq fəlsəfi təfəkkürünə bələd olduğunu göstərir.

Nəticə

Beləliklə, Şərq və Qərb xalqları ədəbiyyatının müqayisəli araşdırılması nəticəsində ortaya çıxan bir sıra optimal oxşarlıqlar bu mədəniyyətlərin bir - birilə sıx əlaqəsindən xəbər

verir. Apardığımız tədqiqat belə bir qənaətə gəlməyə əsas verir ki, böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin "Xəmsə" yaradıcılığı bütün Şərqi regionu, eləcə də, dünya xalqlarının mədəniyyətləri arasında dialoqların qurulmasında mühüm ədəbi - tarixi məxəz rolunu oynamışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Agah Sirri Ləvənd. Əttar və Tutmacının "Gül və Xosrov" məsnəviləri, Belleten, 1959, sayı: 180, səh.161-203.
2. Agah Sirri Ləvənd. Tutmacının Gül ü Hüsrev mesnevisinde dil özellikleri, Belleten-1960, sayı:183, səh.49-77.
3. Ali Duymaz.Nevruz bey hekayesi (inceleme-metinler) Türk halk edebiyatı, Milli Folklor Yayınları, Aydın,1996, 218 səh.
4. Araslı Həmid. "Aşıq yaradıcılığı".Bakı, "Azərnəşr",1960,114 səh.
5. Бертельс Е.Э.Суфизм и суфийская литература.Избранные труды, Издательство «Наука», Москва,1965, 524 стр.
6. Бильгеис Гулиева.Поэмы Хаджу Кермани «Самнамэ» и «Хумай и Хумайун», Баку, «Элм ва тахсил», 2010, 264 стр.
7. Dante Aligyeri.İlahi komediya. Tərc.Əliağa Kürçaylı, ön sözün, şərhlərin müəllifi və redaktoru Əkbər Ağayev.Bakı, "Öndər nəşriyyatı", 2004, 592 səh.
8. <http://ganjoor.net/moulavi/shams/ghazalsh/sh1348/>
9. نظامی گنجوی ، خسرو و شیرین ، ترتیب دهنده متن علمی و انتقادی: ل.آ. خه تاقوروف ، باکو، 1960
10. مقدمه و حواشی بقلم طاهر احمد اوغلی محرّمارف، پیکر ، متن علمی و انتقادی هفتگنجوی، نظامی مسکو- 1987
11. Oğuznamə (tərtib edən: S.Əlizadə), Bakı, "Yazıçı", 1987, 223 s.
12. خاقانی شروانی، با مقدمه و شرح لغات ترکات معنی ابیات، به کوشش دکتر سید ضیاعالدین سجادی، تهران، 1351
13. دیوان غزلیات خواجه کرمانی، به کوشش حمید مظهری ، چاپ سوم. کرمان، 1374 470 س.
14. خمسۀ خواجه کرمانی ، به تصحیح و مقدمه سعید نیاز کرمانی، دانشکده ادبیات علوم انسانی، دانشگاه شهید با هنر کرمان، 1370
15. استاد صفا ذبیح الله ، تاریخ ادبیات در ایران ، جلد سوم، بخش دوم، انتشارات دانشگاه تهران، 901 س.
16. Təhmasib M.H. Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər). Bakı, Elm,1972,400 səh.
17. S.P.Pirsultanlı."Novruz- Qəndab" və digər məhəbbət dastanlarının müqayisəli tədqiqi", Bakı, "Azərnəşr", 2009, 108 səh.
18. Роман о Розе XIII в.Краткое содержание поэмы 1-2 часть, http://briefly.ru/_/roman_o_roze/
19. Забабурова Нина Владимировна. Средневековый французский "Роман о Розе" (№7 [61] 08.04.2001) Культура. <https://www.google.az/search>.

**ПРОДОЛЖЕНИЕ ТРАДИЦИИ «ХАМСА» НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ -
ТЕМА, ИДЕЯ И СТРУКТУРА ПРОИЗВЕДЕНИЯ ХАДЖУ КИРМАНИ
«ГЮЛЬ И НОВРУЗ»**

РЕЗЮМЕ

Ключевые слова: Низами Гянджеви, Хамса, Хаджу Кирмани, “Гюль и Новруз”

Предметом исследования в настоящей статье является поэма «Хосров и Ширин» Низами Гянджеви в аспекте ее влияния на месневи «Гюль и Новруз», поэта XIV века Хаджу Кирмани. Тематика «Хамсэ» («Пятерица») Низами оказала серьезное влияние на процесс

идейной интеграции между литературами регионов Запада и Востока в средневековую эпоху и развитие в них символического стиля.

Данный вывод основан на сравнительном исследовании созвучий мотивов поэмы Низами «Хосров и Ширин» с написанным под ее влиянием месневи Хаджу Кирмани «Гюль и Новруз», а также с символическими элементами во французском аллегорическом произведении XIII века «Роман о Розе» и «Поэма о розе» Данте Алигьери.

Исследование позволяет прийти к заключению о том, что «Хамсэ» великого азербайджанского поэта Низами Гянджеви явилось важным историко - литературным фактором в выстраивании диалогов культур как, Восточного региона, так и народов мира.

Zahra ALLAHVERDIYEVA
Doctor of philosophy in philology, docent

**THE CONTINUATION OF THE "KHAMSA" TRADITION OF NIZAMI
GANJAVI- THEME, IDEA AND STRUCTURE OF KHWAJU KIRMANI'S WORK
"GUL AND NOWRUZ"**

SUMMARY

Key words: Nizami Ganjavi, Khamsa, Khwaju Kermani, “Gul and Nowruz”

The purpose of this study is to explore the integration of ideas and influence on the development of the symbolic style of the theme "Khamsa" between the western and eastern regions in the middle Ages. Thus, Nizami's "Khosrow and Shirin" and created under his influence, the masnavi "Gul and Nowruz" by Khwaju Kirmani was the subject of the research.

On the basis of the comparative method in this study the masnavi Khwaju Kirmani "Gul and Nowruz" reveals richness of symbolic elements, as a continuation of the idea of divine love, which had been taken as a basis for the "Khosrow and Shirin" by Nizami.

The paper also studied the symbolic image of Gul. The author explores the relationship of the motives presented in the XIII century allegorical novel "Roman de la Rose" with the issues raised by Nizami.

The result of the study gives reason to believe that the work of the great Azerbaijani poet Nizami Ganjavi is a historical and literary source of intercultural dialogue of the peoples of the world and the Middle East.

Daxil oldu: 18.11.2024-cü il